

Artur Banaszak

Akademia Nauk Stosowanych WSGE
im. A. De Gasperi w Józefowie

E-mail: artur.banaszak@wsge.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3657-3866

DOI: doi.org/10.13166/awsges/213963

SPOŁECZNO-KULTUROWE UWARUNKOWANIA EDUKACJI JAKO PRZEDMIOT BADAŃ PEDAGOGIKI OGÓLNEJ: WYZWANIA, PERSPEKTYWY I KIERUNKI ROZWOJU

SOCIO-CULTURAL CONDITIONS OF EDUCATION AS A SUBJECT OF GENERAL PEDAGOGY RESEARCH: CHALLENGES, PERSPECTIVES, AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

Abstrakt: Artykuł podejmuje analizę społeczno-kulturowych uwarunkowań edukacji jako istotnego przedmiotu badań pedagogiki ogólnej. Podkreśla, że procesy wychowania i kształcenia są nierozzerwalnie związane z konkretnym kontekstem społecznym, kulturowym, ekonomicznym oraz politycznym, w którym funkcjonuje zarówno wychowanek, jak i wychowawca. Omówione zostają kluczowe czynniki wpływające na edukację, takie jak rodzina, grupa rówieśnicza, kultura i tradycja narodowa, zasoby ekonomiczne oraz polityka edukacyjna państwa. Zwrócono uwagę na wielowymiarowość tych uwarunkowań, które mogą mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne oddziaływanie na procesy edukacyjne. W artykule podkreślono konieczność interdyscyplinarnego podejścia oraz uwzględnienia wartości i norm kulturowych w budowie nowoczesnych systemów edukacji. Przedstawiono także wyzwania współczesnej edukacji w świetle dynamicznych zmian społeczno-kulturowych i różnego rodzaju kryzysów oraz zaproponowano pedagogikę

chrześcijańską jako jedną z perspektyw rozwoju, zachowującą humanistyczną orientację na pełny rozwój człowieka.

SŁOWA KLUCZOWE: *przedmiot pedagogiki ogólnej, determinanty edukacji, kontekst społeczno-kulturowy, pedagogika, wpływ wychowawczy, pedagogika chrześcijańska*

Abstract: This article examines the socio-cultural determinants of education as a fundamental subject within general pedagogy. It highlights the inseparable connection between educational processes – both socialization (upbringing, formation) and instruction – and the specific social, cultural, economic, and political contexts in which both the learner and educator operate. The study discusses key influencing factors such as family, peer groups, national traditions and cultural heritage, economic resources, and state educational policies. Emphasis is placed on the multidimensional nature of these determinants, which may have both beneficial and adverse effects on educational outcomes. The article advocates for an interdisciplinary approach that incorporates cultural values and norms in the development of contemporary education systems. Furthermore, it addresses the challenges faced by modern education amid dynamic socio-cultural transformations and different types of crises as well as proposes Christian pedagogy as one perspective that maintains a humanistic orientation focused on the holistic development of the individual.

KEYWORDS: *subject of pedagogy, determinants of education, socio-cultural context, pedagogy, educational influence, Christian pedagogy,*

WSTĘP

Pedagogika ogólna to jeden z działów pedagogiki, obok dydaktyki oraz historii myśli i praktyki edukacyjnej (Hejnicka-Bezwińska, 2008). Opisuje się ją jako swego rodzaju metateorie wychowania skupioną na określeniu uniwersalnych zasad wychowania (Śliwerski, 2009) lub jako obszar naukowy zajmujący się ogólnymi zasadami rządzącymi procesem wychowania i kształcenia człowieka w społeczeństwie (Okoń, 2003).

Jak każda nauka, pedagogika ogólna posiada swój przedmiot badań. Zakres przedmiotu badań jest olbrzymi. Jest nim przede wszystkim

człowiek i to zarówno osoba ludzka rozumiana jako istota, na którą skierowane są oddziaływania wychowawcze – wychowanek, jak i człowiek jako ten, który w sposób celowy formuje innych – wychowawca (Lewowicki, 2000; Szewczak, 2021). Przedmiotem pedagogiki ogólnej są również ogólne zasady, reguły cele, warunki i mechanizmy rządzące wychowaniem (Śliwerski, 2012).

Pedagogika ogólna formułuje pytania, na które stara się znaleźć odpowiedzi. Tymi pytaniami są Kim jest człowiek? Czym jest wychowanie? Jaki jest cel edukacji? Jakie wartości powinna przekazywać szkoła.

Jeśli człowiek oraz procesy wychowania i kształcenia są podstawowymi obszarami zainteresowań naukowych pedagogiki ogólnej to wskazać należy, iż człowiek, zarówno jako wychowanej, jak i wychowawca, żyje i funkcjonuje w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym. Procesy kształcenia i wychowania osadzone są zawsze w określonym środowisku społecznym, kulturowym, politycznym i ekonomicznym. Dlatego, skoro człowiek jest podmiotem procesu kształcenia i wychowania to uwzględnienie konkretnego społeczno-kulturowego i tego rodzaju uwarunkowań edukacji jest konieczne.

Niniejszy artykuł podejmuje kwestie związane ze społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami edukacji, jako przedmiotem badań pedagogiki ogólnej. W trakcie rozważań nad tym obszarem podjęte będą takie tematy jak rodzina, grupa rówieśnicza i środowisko lokalne, kultura i tradycja narodowa, czynniki ekonomiczne, wpływ i oddziaływanie mediów i technologii. Wskazane zostanie, iż owe uwarunkowania społeczno-kulturowe są wielowymiarowe, to znaczy, że wpływają zarówno pozytywnie jak i negatywnie na procesy wychowania i kształcenia. Ponadto, refleksja nad społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami edukacji musi również uwzględnić rolę wartości, idei i norm kulturowych. Ważne jest, aby próbować znaleźć odpowiedź na pytanie jakie wartości i cele są realizowane w działaniach i procesach edukacyjnych oraz jak budować systemy edukacyjne odpowiadające na potrzeby współczesnych społeczeństw.

Celem artykułu jest też próba znalezienia odpowiedzi na wyzwania współczesnej edukacji kształcącej i wychowującej w zmieniających się uwarunkowania społeczno-kulturowych. Taką odpowiedzią może być między innymi pedagogika chrześcijańska, która poprzez promowany system wartości chrześcijańskich – m. in. godność osoby ludzkiej, miłość, sprawiedliwość, solidarność, swoje cele – przekazywanie wiedzy, ale i pełny rozwój człowieka, w tym rozwój

duchowy i moralny, w dobie cyfryzacji i szybkich zmian technologicznych, pozwala zachować perspektywę humanistyczną i stać się pedagogiką nie tylko na miarę czasów, ale przede wszystkim na miarę człowieka (O konieczność formowania pedagogiki nie tylko na miarę czasów, ale na miarę współczesnego człowieka mówił dr hab. Paweł Piotrowski, Katedra Pedagogiki Ogólnej i Opiekuńczej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie podczas VI Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Dziecko i rodzina Zatytułowanej: Pomoc psychologiczna w kryzysie – Pedagogika i Psychologia odpowiedzią na współczesne kryzysy, w swoim wystąpieniu zatytułowanym: *Edukacja w szachu (i macie) – pytanie o pedagogikę na miarę ... końca czasów*).

Warto również wskazać, iż refleksja nad społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami edukacji musi mieć charakter interdyscyplinarny i pedagogika ogólna winna wspomagać się socjologią, antropologią, polityką społeczną, naukami o komunikacji i mediach. Społeczno-kulturowe uwarunkowania stają się wyzwaniem i zmieniają sposoby działań edukacyjnych oraz domagają się nowych rozwiązań.

ŚRODOWISKO SPOŁECZNE, KULTUROWE, EKONOMICZNE ORAZ POLITYCZNE JAKO KONTEKST EDUKACJI

Pedagogika ogólna musi uwzględniać społeczno-kulturowy kontekst edukacji. Procesy wychowania i kształcenia są zawsze osadzone w określonym środowisku społecznym, kulturowym, politycznym i ekonomicznym (Magier, 2012).

Jednostka wzrasta w konkretnym kontekście środowiskowym. Są to relacje międzyludzkie, struktura społeczna a także wartości, normy i wzorce kulturowe, które są właściwe i dominujące w danym społeczeństwie czy w konkretnej grupie społecznej. Kontekst ten motywuje lub demotywuje dziecko w procesie uczenia, wpływa na jego rozwój edukacyjny a także determinuje możliwości ucznia oraz styl uczenia się.

Omawiając kontekst środowiskowej edukacji, zacząć należy od roli rodziny, która jest podstawową komórką społeczną. Jest to też podstawowe i pierwsze środowisko wychowawcze dziecka (por.: Filipowicz, 2017) a także miejsce, gdzie dziecko przechodzi proces uspołecznia (więcej na temat

uspołecznienia dziecka poprzez rodzinę: Nowak, 2021). To właśnie w rodzinie zaczyna się proces uczenia się. To właśnie w rodzinie dziecko zdobywa, przetwarza i utrwała nowe informacje, nowe umiejętności oraz nowe postawy. Jakość więzi rodzinnych, preferowany w rodzinie styl wychowania a także stosunek rodziców do edukacji ma wpływ na dziecko i jego uczenie się. Rodziny widzące wartość w zdobywaniu wiedzy, umiejętności i kompetencji a także w zdobywaniu szeroko pojętego wykształcenia stwarzają bazę do tego, aby dziecko miało szansę na sukcesy edukacyjne. Rodziny mogą wspierać rozwój poznawczy i emocjonalny dzieci poprzez rozmowę, wspólne czytanie, dostęp do książek i materiałów edukacyjnych, a także zainteresowanie szkolnymi postępami. Natomiast rodziny, w których wykształcenie i nauka nie stanowią wartości mogą mieć demotywuujący wpływ na podejście dziecka do nauki (Kozłowski, Matczak, 2018).

Wskazać należy, iż wprawdzie rodzina nie jest intencjonalnym środowiskiem wychowawczym, a wychowanie pełni w rodzinie funkcje drugorzędą i odbywa się równocześnie z innymi aktywnościami (więcej o powodach wychowania dzieci w rodzinie – Szewczak, 2021, s. 84-88).

Obok rodziny, ogromną rolę na postawy względem edukacji i nauki ma grupa rówieśnicza. Jej wpływ jest coraz większy wraz z procesem dorastania dziecka i w pewnym momencie możliwe jest, iż staje się podstawy i rówieśnicy mają większy wpływ na postawy młodego człowieka niż rodzina. Grupa rówieśnicza ta może pełnić funkcję wspierającą, to jest motywować do nauki i rozwija pasji. Koledzy i koleżanki mogą też działać ograniczający w tym obszarze, to jest zniechęcać i demotywować do nauki oraz promować zachowania dewiacyjne. Warto tutaj wskazać na zjawisko tzw. kultury rówieśniczej, która z czasem przejmuje rolę dominującą a normy i wartości uznawane w tej kulturze mogą być różne od tych, które były promowane w rodzinie. Może to mieć wpływ na styl życia młodego człowieka czy jego wybory i podejście do edukacji. (Paszkiwicz, 2013. Shao, Y., Kang, S., Lu, Q. i in., 2024).

Ważnym elementem kontekstu społecznego edukacji jest struktura społeczna. W tych społeczeństwach, gdzie promowana jest polityka równości szans, wszyscy lub większość mają dostęp do edukacji. Edukacja staje się narzędziem do wyrównywania różnic społecznych oraz szansą na rozwój i sukces w przyszłości. Natomiast w społeczeństwach, gdzie występują ograniczenia

w mobilności społecznej oraz pojawia się zróżnicowanie klasowe, edukacja jest ograniczona do niektórych klas społecznych i utrwała podziały. W tych sytuacjach sukces edukacyjny jest w większości przypadków uzależniony jest o pochodzenia społecznego i pozycji rodziny (por.: Banaszak, 2016).

Zarówno w naszym kraju, jak i na świecie obserwujemy wiele przykładów potwierdzających wpływ czynników środowiskowych na edukację. Badania pokazują, iż dzieci z środowisk o wyższym statusie społecznym uzyskują lepsze wyniki. Przykładem mogą być tutaj wyniki sprawdzianu ósmoklasistów z roku 2024. W wynikach tego egzaminu zauważamy różnice pomiędzy mniejszymi miejscowościami a tymi największymi:

	Wieś	Miasto do 20 tys.	Miasto od 20 tys. do 100 tys.	Miasto powyżej 100 tys.
Język polski	60%	56%	59%	65%
Matematyka	49%	45%	49%	60%
Język angielski	61%	61%	67%	76%

Źródło: Centralna Komisja Egzaminacyjna, 2024.

Powyższa tabela jasno pokazuje, iż najwyższe wyniki osiągają uczniowie z dużych miast, a środowiska miejskie czy małomiasteczkowe, mają takie wyniki dużo niższe. Sytuacja taka nie powinna mieć miejsca, gdyż wszystkie szkoły w Polsce realizują tę samą podstawę programową i uczniowie są uczeni tego samego. Niemniej jednak, wyniki się różnią i pokazują jak istotny może być kontekst społeczny.

Powyższy problem jest też obecny w innych krajach. Na przykład w USA, szkoły w tzw. lepszych dzielnicach mają wyższy poziom niż te z dzielnic biedniejszych, podobnie w szkołach prywatnych uczniowie lepiej radzą sobie na testach, niż ich rówieśnicy ze szkół publicznych. Różnice te spowodowane są czynnikami środowiskowymi i lokalnym finansowaniem edukacji (Pierce, Claybourn, 2023; Lamp 2024).

Innym przykładem mogą być Indie, gdzie mimo zmian, cały czas obecny jest system kastowy. Został on niby oficjalnie zniesiony, ale nadal wpływa na życie społeczne i gospodarcze. Dzieci pochodzące z rodzin z kast wyższych mają większe szanse na sukces edukacyjny. Wprawdzie władze tego kraju czynią starania, aby wyrównywać szanse i umożliwić kształcenie osobom z kast

niższych – OBC: Other Backward Class, ale nie zawsze jest to system, który naprawdę wyrównuje szanse i na pewno wzbudza wiele kontrowersji. Część społeczeństwa skazuje, iż zarezerwowanie dla najniższych kast miejsc w edukacji powoduje wyrównywanie szans. Druga część wskazuje, iż jest to system niesprawiedliwy, gdyż pomija przedstawicieli należących do wyższych kast, ale żyjących ubogo. Ponadto, wskazuje się, że system ten nie sprzyja jakości w edukacji. (Spora, 2022; Singh, 2023).

Obok czynników środowiskowych, ogromny wpływ na edukację ma kultura. Są to wartości, wierzenia, normy i tradycje, które tworzą kontekst edukacyjny. Środowisko kulturowe nie tylko kształtuje treść edukacji, ale też wpływa na metody nauczania, relacje nauczyciel–uczeń, hierarchię wartości w szkole oraz cele wychowania. Edukacja nigdy nie jest neutralna kulturowo — zawsze odzwierciedla dominujące wartości społeczeństwa, w którym funkcjonuje, jednocześnie będąc narzędziem ich reprodukcji lub zmiany (Markiewicz, 2013).

Edukacja pełni rolę nośnika tradycji, obyczajów i języka. Poprzez literaturę, historię czy sztukę, w procesie wychowania i kształcenia przekazywane są konkretne wartości społeczne oraz tożsamość kulturowa danego narodu. Język może być elementem wzmacniającym jedność i tożsamość. Kontekst kulturowy może też być podłożem pewnych konfliktów, szczególnie w społeczeństwach wielokulturowych, gdzie dochodzić może do napięć pomiędzy kulturą dominującą a kulturami mniejszości (Niewęglowski, 2001).

Wartości kultury bardzo często decydują o tym, co trafia do programów nauczania. W niektórych kulturach promowane są bardziej wartości humanistyczne i filozoficzne, a w innych nauki ścisłe lub techniczne. Dodatkowo, dana kultura niesie ze sobą treści moralne i etyczne. W zależności od dziedzictwa kulturowego, edukacja będzie odzwierciedlać dany światopogląd i promować określone wartości. Pojawia się tutaj przestrzeń do konfliktów światopoglądowych a wyzwaniem staje się utrzymanie właściwie rozumianej neutralności z jednoczesnym poszanowaniem roli religii jako ważnego i istotnego elementu kultury. Obecnie, procesy pedagogiczne dzieją się w dość złożonej sytuacji, gdzie nie mamy już do czynienia z społeczeństwem tradycyjnym, które charakteryzowała pewna jednolitość. Obecnie, procesy te dokonują się w tzw. społeczeństwie pluralistycznym, gdzie mamy do czynienia z różnorodnością w tym różnorodnością kulturową (por.: Szewczak, 2021)

Również w kontekście kulturowym, istnieje wiele przykładów wpływu tego czynnika na proces edukacyjny. Na przykład w Japonii, funkcjonuje system edukacyjny oparty na wartościach kolektywizmu, dyscypliny i szacunku wobec nauczyciela. Duży nacisk kładzie się na pracę grupową i zachowania prospołeczne. Istnieje też kultura wysokiej presji na sukces egzaminacyjny (por.: Banaszak, 2015). Innym przykładem wpływu kultury na edukację może być Francja. Kraj ten promuje bardzo mocno tzw. laickość i owo rozdzielenie religii od państwa, neutralność światopoglądową, brak religii w szkołach publicznych a nawet zakaz eksponowania jakichkolwiek symboli religijnych są mocno widoczne we francuskich szkołach (por. Dziewulak, 2022).

Kolejnym elementem kontekstu edukacyjnego mającym ogromny wpływ na kształt procesu wychowania i kształcenia są czynniki ekonomiczne. Środowisko ekonomiczne, zarówno na poziomie państwa, jak i regionu, odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu warunków i jakości edukacji. Kondycja gospodarcza decyduje o tym, jak duże środki finansowe mogą być przeznaczone na oświatę, co z kolei wpływa na infrastrukturę, jakość nauczania oraz dostęp do różnorodnych materiałów i form wsparcia edukacyjnego. W tym względzie, zależność jest bardzo prosta. Im więcej środków finansowych można przeznaczyć na edukację, tym większa szansa, że jej poziom będzie wyższy (Adamowicz, Kwieciński, 2017).

Finansowanie oświaty jest bardzo ważnym elementem w tym obszarze. Budżety państwa oraz poszczególnych samorządów lokalnych są podstawowym źródłem finansowania szkół publicznych. W zależności od poziomu nakładów możliwe jest wsparcie infrastruktury edukacyjnej, jej rozmieszczenie i dostępność, zakupy nowoczesnych pomocy dydaktycznych czy finansowanie programów i zajęć wspierających kompetencje uczniów. Finansowanie ma też wpływ na jakość kadry edukacyjnej, gdyż wynagrodzenia na odpowiednim poziomie oraz wspieranie systemu szkoleń i doksztalcania się ma wpływ na to jakiego rodzaju i jakiej jakości zasoby ludzkie będą chciały być częścią systemu edukacji.

Analizując wpływ kontekstu ekonomicznego na edukację, warto też wspomnieć, iż istnieją obszary o dużym zróżnicowaniu regionalnym. W związku z tym zróżnicowaniem i brakiem kroków mających na celu wyrównanie szans w tym obszarze, jakość edukacji i sukces edukacyjny ucznia będą mocno uzależnione od lokalizacji. W wielu krajach obserwuje się, iż poziom edukacji w dużych ośrodkach miejskich jest wyższy niż na prowincjach czy wsiach.

Występują tam problemy z dostępem do dobrej jakości placówek edukacyjnych. Ich ilość, dostępność i rozmieszczenie są niewystarczające. Niedobory występują również w obszarze kadrowym. Receptą tutaj mogą być działania polityk państwowych, których celem jest zmniejszenie nierówności. Mogą być tu stosowane takie narzędzia jak programy dofinansowania szkół w regionach słabo rozwiniętych, subsydiowane zajęcia dodatkowe, stypendia i pomoc socjalna czy wsparcie rodzin w obszarze edukacji ich dzieci (Rechul, Bonarska-Treit, 2011; Dzierżek, 2024).

Zostało już powiedziane, iż to właśnie rodzina jest podstawowym środowiskiem wychowawczym i jej status materialny ma wpływ na możliwości i osiągnięcia dziecka. Dzieci pochodzące z rodzin zamożniejszy mają większy dostęp do zajęć dodatkowych rozwijających ich zdolności i pasje. Mają też dostęp do zajęć wyrównujących w razie problemów edukacyjnych. Mogą korzystać z dodatkowego kształcenia językowego lub różnych wyjazdów edukacyjnych. Dzieci z rodzin o ograniczonych możliwościach finansowych, mają również bardzo ograniczone możliwości edukacyjne oraz ograniczone szanse na edukacyjny sukces (Banaszak 2016, Fundacja Świętego Mikołaja, 2023).

Ostatnim z elementów wpływającym na kształt edukacji jest środowisko polityczne. odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu i organizacji systemu edukacyjnego, ponieważ polityka edukacyjna oraz obowiązujące prawo mają bezpośredni wpływ na funkcjonowanie szkół, zakres nauczania oraz prawa uczniów.

Polityka edukacyjna to zbiór decyzji i działań podejmowanych przez władze państwowe i lokalne, które definiują sposób organizacji i funkcjonowania edukacji. Przepisy prawne określają ramy prawne, w których działa system szkolnictwa. Rozpoczynając od ustalenia wieku rozpoczęcia i zakończenia obowiązku szkolnego, poprzez strukturę szkół, a kończąc na wytycznych dotyczących treści programowych i standardów nauczania, polityka wpływa na kształt edukacji (Janiga, 2014; Wróbel, 2024).

Polityka ma wpływ zarówno na kształt systemu, ale również na jego treści. Obserwacje z kilkunastu ostatnich lat w Polsce pokazują, iż zmiany władzy politycznej często związane są z większymi lub mniejszymi reformami edukacyjnymi lub reformami całego systemu edukacji (Dz.U. 1999, nr 12, poz. 96; Dz.U. 2017 poz. 59; Dz.U. 2017 poz. 60; Łukawska, 2017). W zależności od obowiązującej w danym czasie dominującej idei politycznej i priorytetów

politycznych wprowadza się do nauczania nowe przedmioty (por. m. in.: (Dz.U. z 2025 r. poz. 382; (Dz.U. z 2025 r. poz. 378) lub likwiduje już istniejące. Dokonuje się też modyfikacji w treściach poszczególnych przedmiotów, np. w liście kanonu lektur obowiązujących na edukacji polonistycznej (PAP, 2024) lub tematyki edukacji obywatelskiej. Dodatkowo, rozszerza się pewne treści lub ogranicza się wymiary godzinowe przedmiotów.

Nawet pobieżna obserwacja i analiza sytuacji politycznej w danym kraju, mocno wskazuje, że polityka grupy rządzącej ma ogromny wpływ na edukację. To rządzący podejmują decyzję o strukturze systemu edukacyjnego. Również na poziomie decyzji ministerialnych określa się wymiar godzin dla danego przedmiotu lub dokonuje się zmian w podstawach programowych. Przykładem są między innymi zmiany w wymiarze godzin religii wprowadzane od września 2025 przez MEN (Dz. U. 2025 poz. 66). Decyzja ta wywołała kontrowersje zarówno prawne, jak i medialne (por.: Trybunał Konstytucyjny, 2025, Polskie Forum Rodziców, 2024). Innym przykładem jest zmiana nauczanego do tej pory Wychowania do życia w rodzinie na Edukację zdrowotną i cała dyskusja, czasem bardzo emocjonalna, dotycząca praw rodziców i treści tego przedmiotu tocząca się w naszym kraju (por. Banaszak, 2025).

Uwarunkowania polityczne mają też wpływ na szeroko pojętą edukację, czyli tę realizowaną nie tylko w szkołach i placówkach oświatowych, ale też poprzez instytucje kultury. Przykładem mogą być tutaj zmiany, które mogłyby być spowodowane uwarunkowaniami światopoglądowymi, jakie nastąpiły na wystawie Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, gdzie po zmianie władzy usunięto takie postacie jak św. Maksymiliana Marię Kolbego, rodziny Ulmów czy rotmistrza Witolda Pileckiego. Wprawdzie, władze muzeum tłumaczyły to, iż dodanie portretów tych osób przez poprzedni zarząd placówki *zaburzyło antropologiczny charakter narracji oraz rozbiło kompozycję artystyczną*, ale opinia publiczna widziała w tych zmianach wpływ ideologii, polityki i konkretnego światopoglądu (Rzeczypospolita, 2024; Kanał Zero, 2024, Nawrocki, 2025).

Na poziomie globalnym, to państwo i prowadzona przez nie polityka edukacyjna czy polityka oświatowa decydują o tym, na jakim poziomie realizowane są prawo dziecka do nauki i obowiązek zapewnienia dostępu do edukacji, każdemu bez względu na status społeczny, pochodzenie, płeć czy światopogląd. To państwo i jego polityka decydują czy realizowana jest

ochrona przed dyskryminacją różnych grup, w tym np. osób z niepełnośprawnościami. Dodatkowo, polityka państwa określa minimalne wymagania odnośnie do warunków nauczania, kwalifikacji nauczycieli i wyposażenia placówek oświatowych (Maj-Waśniowska, 2016; Szymczak, Strzemieczna, 2024).

Przykładem może być tutaj kraj, który ciągle ma problemy z realizacją prawa do nauki i edukacji, ale różnymi zabiegami prawnymi i praktycznymi, stara się poprawić tę sytuację. Mowa tutaj o Indiach, które wprawdzie były sygnatariuszem Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz innych aktów prawa międzynarodowego, między innymi Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturowych czy Konwencja o Prawach Dziecka, a dodatkowo prawo do edukacji było zapisane w Konstytucji, ale respektowanie tego prawa było na poziomie miernym. Tak naprawdę działania władz w XXI wieku, od roku 2002 spowodowały, iż sytuacja uległa poprawie. W tym właśnie roku uznano prawo do edukacji, jako prawo podstawowe a następnie, w roku 2009 wprowadzono ustawę o prawie dzieci do obowiązkowej i bezpłatnej edukacji. Dokładna analiza przepisów indyjskich w tym obszarze wskazuje dalej na wiele problemów i kontrowersji – między innymi wiek dziecka objętego obowiązkiem edukacyjnym, ale działania władz politycznych dokonały wielu pozytywnych zmian (Florek, 2020).

Przedstawiona analiza kontekstu społecznego, kulturowego, ekonomicznego i politycznego edukacji wskazuje, iż elementy te mają ogromny wpływ na kształt i formę edukacji. Właściwe rozumienie edukacji i zajmowanie się nią w skuteczny sposób wymagają właściwego rozumienia zmian społecznych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych.

POZYTYWNE I NEGATYWNE ODDZIAŁYWANIE UWARUNKOWAŃ SPOŁECZNO-KULTUROWYCH EDUKACJI

Po opisanie kontekstu edukacji, czyli środowiska społecznego, kulturowego, ekonomicznego oraz politycznego, którym funkcjonuje człowiek jako istota będąca centrum i podmiotem procesu wychowania i kształcenia, warto wskazać, iż owe społeczno-kulturowe uwarunkowania edukacji mają

charakter złożony i wielowymiarowy. Oznacza to, iż wpływają one zarówno pozytywnie, ale też i negatywnie.

Edukacja nie funkcjonuje w izolacji a jej kształt, cele, treści i metody są ściśle powiązane z otoczeniem społecznym i kulturowym. W tym kontekście kluczowe są takie czynniki jak normy, wartości, tradycje, religia, wzorce kulturowe, relacje międzyludzkie czy status społeczno-ekonomiczny.

Wpływ pozytywny kontekstu społeczno-kulturowego to między innymi funkcja wzmocnienia tożsamości kulturowej. Edukacja biorąc pod uwagę tradycje, język i historię, pomaga uczniom rozwijać poczucie przynależności do wspólnoty, budować dumę narodową i kulturową, szanować własne dziedzictwo i tradycje. Na przykład – nauka języka ojczystego i literatury narodowej nie tylko przekazuje wiedzę, ale także umacnia poczucie własnej wartości i tożsamości (Szwarc, 2024).

Ponadto szkoła pełni funkcję środowiska integrującego, gdzie rozwijają się umiejętności społeczne, empatia i współpraca między różnymi grupami społecznymi. Wspólne wartości społeczne, obecne w środowisku edukacyjnym, sprzyjają budowaniu relacji opartych na zaufaniu i wzajemnym szacunku, co jest fundamentem rozwoju kapitału społecznego (Majkowski, 2015).

Kultura i społeczeństwo dostarczają także inspirujących postaci oraz wzorców etycznych i moralnych, które motywują uczniów do nauki oraz rozwoju moralnego. W środowiskach, w których edukacja jest wysoko ceniona, młodzi ludzie są zachęceni do dążenia do wiedzy i rozwijania swoich aspiracji zawodowych, co sprzyja ich wszechstronnemu rozwojowi. Szkoła to również przestrzeń do wychowania do wartości. (Nowak, 2000-2001; Szewczak, 2021).

Jednak uwarunkowania społeczno-kulturowe mogą mieć także negatywne skutki dla procesu edukacyjnego. Nierzadko dochodzi do reprodukcji nierówności społecznych, gdy dzieci z rodzin o niższym statusie ekonomicznym mają ograniczony dostęp do zasobów edukacyjnych, co prowadzi do utrwalania podziałów klasowych i marginalizacji niektórych grup (Radoła, 2012; Banaszak, 2016; Bartak, 2019).

Ponadto stereotypy i uprzedzenia kulturowe mogą skutkować dyskryminacją uczniów należących do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, co negatywnie wpływa na ich poczucie wartości oraz efektywność nauki. Konflikt między wartościami wyznawanymi w danej społeczności a programem

nauczania może prowadzić do oporu, braku zaangażowania, a w skrajnych przypadkach do ideologizacji edukacji, jeśli promowana jest jedna wizja świata kosztem różnorodności (Orłowska, 2019).

Dodatkowo, nadmierna presja społeczna i oczekiwania ze strony rodziny lub środowiska mogą powodować stres, wypalenie oraz obniżenie motywacji uczniów, co z kolei ogranicza ich potencjał edukacyjny (Kiełb-Grabarczyk, 2013).

Podsumowując, uwarunkowania społeczno-kulturowe odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu systemów edukacyjnych oraz indywidualnych ścieżek rozwoju uczniów. Ich wpływ jest ambiwalentny, mogą zarówno wspierać, jak i ograniczać rozwój edukacyjny. Dlatego niezwykle ważne jest, aby edukacja była otwarta, wrażliwa kulturowo i sprawiedliwa społecznie, umożliwiając każdemu uczniowi pełne korzystanie z możliwości edukacyjnych, niezależnie od pochodzenia i kontekstu kulturowego. Tylko w takim środowisku edukacyjnym możliwe jest budowanie społeczeństwa opartego na równości, szacunku i dialogu międzykulturowym.

PEDAGOGIKA CHRZEŚCIJAŃSKA JAKO ODPOWIEDŹ NA WSPÓŁCZESNE WYZWANIA EDUKACYJNE

Pedagogika chrześcijańska może być odpowiedzią na współczesne wyzwania edukacyjne, również te, które związane są z oddziaływaniem uwarunkowań społeczno-kulturowych na edukację.

Pedagogika chrześcijańska wywodzi się z głębokiego przekonania o godności i wartości każdego człowieka, stworzonego na obraz i podobieństwo Boga. Jej podstawowym założeniem jest integralne podejście do wychowania, które obejmuje rozwój zarówno sfery intelektualnej, moralnej, duchowej, jak i społecznej ucznia. W centrum pedagogiki chrześcijańskiej stoi osoba wychowanka, której celem jest nie tylko zdobycie wiedzy, ale przede wszystkim kształtowanie charakteru, kształtowanie cnót oraz rozwijanie zdolności do życia w prawdzie i miłości. Ta koncepcja opiera się na zasadzie personalizmu, traktując człowieka jako wartość absolutną, a także na dialogu między wychowawcą a wychowankiem, w którym respektowane są indywidualne potrzeby i potencjał dziecka. Pedagogika chrześcijańska podkreśla także znaczenie

środowiska wychowawczego, w którym ważną rolę odgrywa wspólnota, rodzina oraz wartości religijne jako fundament rozwoju osobowego (Olbrycht, 2013, Olbrycht, 2024).

Wobec współczesnych wyzwań edukacyjnych, które często są silnie naznaczone przez uwarunkowania społeczno-kulturowe takie jak relatywizm wartości, konsumpcjonizm, rozproszenie uwagi czy cyfrowa dominacja, pedagogika chrześcijańska może stanowić wartościową odpowiedź. Przede wszystkim oferuje ona jasny i stały system wartości, który pomaga młodemu człowiekowi odnaleźć sens i cel w dynamicznie zmieniającym się świecie. W dobie, gdy wiele idei i wzorców kulturowych może dezorientować i fragmentaryzować tożsamość ucznia, pedagogika chrześcijańska wskazuje na stałe punkty odniesienia, takie jak prawda, dobro i miłość. To pomaga w budowaniu spójnej i mocnej tożsamości, która nie ulega łatwo wpływom powierzchownych trendów.

Ponadto, pedagogika chrześcijańska zwraca uwagę na rozwój relacji interpersonalnych i wspólnotowych, które są często zagrożone w dobie indywidualizmu i cyfrowych mediów społecznościowych. Poprzez kształtowanie postaw dialogu, szacunku i odpowiedzialności, stwarza przestrzeń dla autentycznych spotkań i wzajemnego wsparcia. Jest to szczególnie ważne w kontekście wyzwań takich jak izolacja społeczna, agresja czy brak empatii wśród młodzieży. Edukacja chrześcijańska podkreśla również znaczenie wychowania do wolności – nie jako swobody bez granic, lecz jako odpowiedzialnej wolności, która jest zdolnością do wyboru dobra i podejmowania decyzji zgodnych z sumieniem (Concilium Oecumenicum Vaticanum II, 1966; Przybyłowski, 2007).

Wreszcie, pedagogika chrześcijańska może odpowiedzieć na wyzwania związane z rozwojem technologicznym i cyfrowym świata poprzez promowanie świadomego i odpowiedzialnego korzystania z mediów oraz technologii. Kładzie nacisk na rozwój krytycznego myślenia i mądrości, które pozwalają młodemu człowiekowi odnaleźć się w świecie nadmiaru informacji i różnorodności przekazów, nie ulegając manipulacji czy powierzchownym wartościom. W tym sensie edukacja chrześcijańska jest nie tylko nauką o faktach, ale przede wszystkim formacją człowieka zdolnego do mądrego i dobrego życia w zmieniającym się świecie, co jest odpowiedzią na złożone wyzwania współczesności (por.: Concilium Oecumenicum Vaticanum II, 1964; Pontifical

Commission for Social Communications, 1971; Dykasteria Nauki Wiary, Dykasteria Kultury i Edukacji, 2025).

Kształcenie i wychowanie realizowane w placówkach oświatowych, ale również w rodzinach i jakichkolwiek innych miejscach winno być kształceniem i wychowaniem integralnym. Idea wychowania i kształcenia integralnego mocno związana jest z pedagogiką personalistyczną (Chałas, 2018) i mocno osadzone w pedagogice chrześcijańskiej. Podstawy takiego ujęcia wychowania i kształcenia wynikają w fakt, iż człowiek został stworzony na obraz podobieństwo Boga (Rdz. 1,27). Z tego wynika godność osoby ludzkiej wynikająca nie z tego kim dany człowiek jest lub co dana osoba robi, ale wynika z faktu bycia bożym stworzeniem.

Wychowanie i kształcenie czyli różne rodzaje procesu pedagogicznego winny dotyczyć całego człowieka – wszystkie wymiary osoby ludzkiej. Aby pedagogika współczesna stała się odpowiedzią na współczesne kryzysy i wyzwania i we właściwy sposób uwzględniała wszelkie czynniki społeczno-kulturowe, nie może się skupiać tylko na wymiarze poznawczym. Wszelkie działania muszą uwzględnić rozwój fizyczny, rozwój psychiczny, rozwój emocjonalny ale także rozwój duchowy wychowanka.

Pojawić się może w tym kontekście pytanie, dlaczego akurat pedagogika chrześcijańska i dlaczego konieczne jest tu promowanie religii chrześcijańskiej. Ważne jest, aby wskazać, iż zamiarem autora nie jest działalność misyjna lub też promocja jednej konkretnej religii czy wyznania. Jediną intencją jest wskazanie, iż pedagogika chrześcijańska, poprzez promowany system wartości chrześcijańskich (m. in. godność osoby ludzkiej, miłość, sprawiedliwość, solidarność), swoje cele (przekazywanie wiedzy, ale i pełny rozwój człowieka – w tym rozwój duchowy i moralny), w dobie cyfryzacji i szybkich zmian technologicznych, pozwala zachować perspektywę humanistyczną czy personalistyczną i stać się pedagogiką skuteczną kreującego wychowanka we właściwy sposób. Tak naprawdę każdy system wychowawczy, który promuje wartości, troszczy się o człowieka, podkreśla godność osoby ludzkiej, i przedkłada dobro i rozwój człowieka na wszelkie inne wartości materialne czy fizyczne – będzie systemem, który ma szansę stać się właściwą odpowiedzią na współczesne wyzwania edukacyjne.

ZAKOŃCZENIE

Przedmiot badań pedagogiki ogólnej to tematyka szeroka, złożona i bardzo rozległa. Jej zdefiniowanie i opisanie jest procesem bardzo skomplikowanym. Powyższy artykuł nie rości sobie praw do całościowego ujęcia tego obszaru, ale jest jedynie swego rodzaju propozycją lub wskazaniem jednego kierunku rozważań naukowych na tym zagadnieniu.

Na pewno wskazać należy, iż podstawowym przedmiotem zainteresowań naukowych pedagogiki ogólnej jest człowiek (w dwóch funkcjach jako wychowawca i jako wychowanek), który jest centralnym podmiotem procesu wychowania i kształcenia. Wiadomym też jest, iż człowiek nie funkcjonuje w oderwaniu od innych rzeczywistości, ale zawsze funkcjonuje w określonym środowisku. Dlatego uwzględnienie społeczno-kulturowych uwarunkowań edukacji jako przedmiot badań pedagogiki ogólnej wydaje się uzasadnione.

Podsumowując, społeczno-kulturowe uwarunkowania edukacji stanowią fundamentalny obszar zainteresowań pedagogiki ogólnej, ukazując jednocześnie złożoność i wielowymiarowość procesów wychowawczych i kształceniowych. Edukacja nie może być rozpatrywana w oderwaniu od realiów społecznych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych, które ją kształtują i determinują. Zarówno pozytywne, jak i negatywne wpływy tych czynników wskazują na konieczność ciągłej refleksji nad aktualnością i adekwatnością stosowanych rozwiązań edukacyjnych. Wyzwania współczesnej edukacji, związane m.in. z dynamicznymi przemianami społecznymi, technologicznymi czy kulturowymi, wymagają podejścia interdyscyplinarnego oraz otwartości na nowe perspektywy i metody działania.

W obliczu tych wyzwań pedagogika ogólna, korzystając z dorobku różnych nauk społecznych i humanistycznych, powinna nadal rozwijać teorie i praktyki edukacyjne, które uwzględniają różnorodność i specyfikę uwarunkowań społeczno-kulturowych. Szczególnie cenne wydaje się odniesienie do wartości humanistycznych, personalistycznych i chrześcijańskich, które mogą stać się fundamentem kształcenia ukierunkowanego na pełny rozwój człowieka – zarówno fizyczny oraz intelektualny, jak i moralny oraz duchowy.

Tylko w ten sposób systemy edukacyjne będą mogły odpowiadać na realne potrzeby współczesnych społeczeństw, umożliwiając nie tylko przekazywanie

wiedzy, ale także kształtowanie postaw odpowiedzialności społecznej, solidarności i szacunku dla różnorodności kulturowej. Edukacja osadzona w kontekście społeczno-kulturowym pozostaje więc nieustającym wyzwaniem i zarazem szansą na tworzenie przyszłości, w której człowiek jest centrum zainteresowania i rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz, M., Kmieciński, M. (2017). Finansowanie oświaty w jednostkach samorządu terytorialnego w Polsce. *Rozprawy Społeczne*, 11(1), s. 68-78. Dostęp on-line: <https://doi.org/10.29316/rs.2017.8> (30.07.2025).
- Banaszak, A. (2015). The educational systems in Poland, Turkey and Japan. w: M. Sitek, M. Łęski (red.), *Opportunities for cooperation between Poland and Asia*, ss. 177-189. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.
- Banaszak, A. (2016). Equality of the educational opportunities for children and young people from the rural area. *Journal of Modern Science* 28 (1), s. 105-124.
- Banaszak, A. (2025). Edukacja zdrowotna w szkołach a głos Kościoła: konflikt wartości czy potrzebna debata. *Kościół i Prawo*, 14(1), s. 9–30. Dostęp on-line: <https://czasopisma.tnkul.pl/index.php/kip/article/view/3962/3220> (30.07.2025).
- Bartak, J. (2019). Instytucjonalne uwarunkowania nierówności szans edukacyjnych w Polsce. *Nierówności Społeczne a wzrost gospodarczy*, nr 57, s. 387-401.
- Centralna Komisja Egzaminacyjna. Wyniki w zależności od lokalizacji szkoły. Dostęp on-line: <https://www.gov.pl/attachment/95d0362c-5d6b-486d-b08c-3e5b8460fe3e> (02.06.2025).
- Chałas, K. (2018). Dydaktyczny Wymiar integralnego rozwoju i wychowania osoby ucznia w świetle koncepcji Stefana Kunowskiego i podstawy programowej. *Roczniki Pedagogiczne*, tom 10(46), no 2, 75-102. Dostęp on-line: <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rped/article/view/2669/2345> (30.07.2025).
- Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1964). *Inter mirifica*. *Acta Apostolicae Sedis*, 56, s. 145–157.
- Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1966). *Declaratio de educatione christiana Gravissimum educationis*. *Acta Apostolicae Sedis*, 58, s. 728–739.
- Dykasteria Nauki Wiary, Dykasteria Kultury i Edukacji (2025). *ANTIQUA ET NOVA* Nota na temat relacji pomiędzy sztuczną inteligencją a inteligencją ludzką. Dostęp on-line: https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2025/04/PL_Nota-Antiqua-et-nova.pdf (01.08.2025).

- Dzierżek, A. (2024). Najciekawsze fakty o najlepszych systemach edukacji na świecie. Dostęp on-line: <https://forsal.pl/artykuly/824241,najciekawsze-fakty-o-najlepszych-systemach-edukacji-na-swiecie.html> (01.08.2025).
- Dziewulak, D. (2022). Podstawy prawne i organizacja systemu szkolnictwa we Francji z uwzględnieniem wpływu ministra edukacji na działalność szkół publicznych i prywatnych. *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*, 1(73), s. 39-72.
- Filipowicz, M. (2017). Rodzina jako pierwsze środowisko wychowawcze. Zadania i ideał wychowawczy – z perspektywy kościoła. *Łódzkie Studia Teologiczne*, no 26(1), s. 127-146.
- Florek, I. (2020). Prawo do edukacji w Indiach. W: A. Pawlak, B. Skwarek, J. Stadniczeńko (red.), s. 393-402. *W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka – aspekty społeczne i prawne*. Warszawa: Wydawnictwo AEH.
- Fundacja Świętego Mikołaja. (2023). Niskie dochody w rodzinach to główna bariera rozwoju talentów dzieci. Wyniki badania. Dostęp on-line: <https://publicystyka.ngo.pl/niskie-dochody-w-rodzinach-to-glowna-bariera-rozwoju-talentow-dzieci-wyniki-badania> (01.08.2025).
- Hejnicka-Bezwińska, T. (2008). *Pedagogika ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/zasady-organizacji-nauki-religii-w-publicznych-przedszkolach-i-szkolach-3> (30.07.2025).
- <https://www.usnews.com/education/k12/articles/private-school-vs-public-school> (31.07.2025).
- Janiga, K. (2014). Polityka edukacyjna w świetle potrzeb kompetencyjnych na przykładzie branż BPO/SSC i ITO/IT. *Zarządzanie Publiczne*, 1(25), s. 91-103.
- Kanał Zero. (28.06.2024). Stanowski o muzeum w Gdańsku. Nie do wiary. Dostęp on-line: <https://www.youtube.com/watch?v=cryApxI6DRM> (30.07.2025).
- Kiełb-Grabarczyk, D. (2013). Wychowanie pod presją, czyli dzieciństwo XXI wieku. *Wychowanie w Rodzinie* nr 2, tom VIII., s. 317-329. Dostęp on-line: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/69869/PDF/Wychowanie_pod_presja_czyli_dziecinstwo_XXI_wieku.pdf (01.08.2025).
- Kozłowski, W., Matczak E. (2018). Aspiracje edukacyjne rodziców i dzieci a osiągnięcia szkolne. *Studia Edukacyjne*, no. 47, s. 313-328.
- Lamp, P. (2024). Unequal school funding hobbles the American dream. Dostęp on-line: https://www.ft.com/content/28e923e2-d934-4aa0-8cbe-2d6f4b2f4014?utm_source=chatgpt.com (01.08.2025).
- Lewowicki, T. (2000). *Podstawy pedagogiki ogólnej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Łukawska, M. (2017). Reformy edukacji w Polsce po 1945 roku i ich znaczenie. *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*, Numer specjalny, s. 69-86.

- Magier, P. (2012). Pedagogika ogólna w strukturze nauk pedagogicznych. W: R. Skrzyniarz, E. Smółka, S. Konefał (red.), *U podstaw tożsamości pedagogiki. Wielowymiarowość pedagogiki – biografistyka – historia*, s. 31-49. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Majkowski, W. (2015). Socjalizująca rola szkoły a wychowanie w rodzinie.
- Maj-Waśniowski, K. (2016). Wpływ polityki Unii Europejskiej na kierunki zmian w polskim systemie edukacji. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia* 6(84), cz. 2, s. 151-168.
- Szymczak, A., Strzemieczna, E., (red.) (2024). *Porównanie systemów edukacyjnych państw OECD ze szczególnym uwzględnieniem sposobu konstruowania podstaw programowych. Profil absolwenta*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Markiewicz, E. (2013). *Kultura ludzka – substrat wychowania człowieka*. *Pedagogika Rodziny* ¾, s. 45-54.
- Nawrocki, D. (2025). *Z polskiego muzeum usunięto polskich bohaterów. Dlaczego?* Dostęp on-line: <https://www.tiktok.com/@nawrockidaniel/video/7528385577004092694> (30.07.2025).
- Niewęłowski, J. (2001). *Edukacja wobec wyzwań współczesnej kultury: wychowanie na progu trzeciego tysiąclecia*. *Seminare. Poszukiwania naukowe*, no. 17, s. 325-338.
- Nowak, M. (200-2001). *Wychowanie do wartościowania w kontekście pluralizmu*. *Roczniki Nauk Społecznych*, tom XXVIII-XXIX, zeszyt 2, s. 5-27. Dostęp on-line: <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rns/article/download/11021/11379/> (30.07.2025).
- Nowak, M. (2021). *The problem of social engagement of a child within the family and by the family in the views of selected representatives of social pedagogy*. *Journal of Modern Science*, 47(3), s. 261-284.
- Okoń, W. (2003). *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Olbrycht, K. (2013). *Współczesne obszary pedagogiki chrześcijańskiej*. *Paedagogia Christiana*, 1(31), s. 121-135
- Olbrycht, K. (2024). *Tożsamość pedagogiki chrześcijańskiej i pedagoga w świetle tekstów Jana Pawła II*. *Paedagogia Christiana*. 2(25), s. 11-33.
- Orłowska, B. (2019). *Stereotypy i uprzedzenia wobec Innych – wprowadzenie*. *Studia – konteksty pogranicza*, nr 3, s. 11-23.
- PAP. (2024). *Nowa lista lektur szkolnych. Co znika, co dołożono*. Dostęp on-line: <https://www.pap.pl/aktualnosci/nowa-lista-lektur-szkolnych-co-znika-co-dolozono> (30.07.2025).
- Paszkiwicz, A. (2013). *Pozycja ucznia w grupie rówieśniczej*. *Scientific Bulletin of Chełm – Section of Pedagogy* nr 1, ss. 166-174.
- Pierce, E., Claybourn, C. (2023). *Private School vs. Public School. Parents have much to consider, from test scores and class sizes to diversity and costs*. Dostęp on-line: <https://polskieforumrodzicow.pl/forum-szkolne-aktualnosci/protest-przeciwko-zmianom-w-nauczaniu-religii-i-etyki> (30.07.2025).

- Pontifical Commission for Social Communications. (1971). *Communio et progressio. Acta Apostolicae Sedis*, 63, s. 593–656.
- Przybyłowski, J. (2007). Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim «Gravissimum educationis»: wskazówki pastoralne dla funkcji wychowawczej Kościoła. *Warszawskie Studia Pastoralne*, no 5, s. 37–54.
- Radoła, M. (2012). Społeczno-kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania zróżnicowania wyników egzaminów zewnętrznych. *Studia edukacyjne*, no 22, s. 179–200.
- Rechul, H., Bonarska-Treit, A. (2011). Finansowanie systemów edukacyjnych w krajach Unii Europejskiej. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu – Finanse publiczne*, no 156, s. 352–365.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 17 stycznia 2025 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, (Dz. U. 2025 poz. 66).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 6 marca 2025 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, (Dz.U. z 2025 r. poz. 382).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 6 marca 2025 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia (Dz.U. z 2025 r. poz. 378).
- Rzeczypospolita (27.06.2024). Pilecki, Kolbe, Ulmowie usunięci z wystawy w Gdańsku. Kosiniak-Kamysz: Zrobimy tak, że wrócą. Dostęp on-line: <https://www.rp.pl/polityka/art40718711-pilecki-kolbe-ulmowie-usuniecie-z-wystawy-w-gdansk-u-kosiniak-kamysz-zrobimy-tak-ze-wroca> (01.08.2025).
- Shao, Y., Kang, S., Lu, Q. i in. Wpływ relacji rówieśniczych na osiągnięcia akademickie uczniów szkół średnich: rola łańcucha pośredniczącego w motywacji do nauki i zaangażowaniu w naukę. *BMC Psychol* 12, 278 (2024). Dostęp on-line: <https://doi.org/10.1186/s40359-024-01780-z> (02.06.2025).
- Singh, A. (2023). Reservation in Higher Education: Category-wise Student Enrollment in Universities & Colleges. Dostęp on-line: https://www.shiksha.com/humanities-social-sciences/articles/reservation-in-higher-education-category-wise-student-enrollment-in-universities-colleges-blogId-14557?utm_source=chatgpt.com (30.07.2025).
- Spora, N. (2022). Między religią a postępem – indyjskie kontrasty edukacyjne. W: E. Kulas (red.), *Deficyty edukacji - diagnoza kulturowa*, s. 79–96. Katowice: Morgenroth; *Studia nad Rodziną UKSW* 2015 R. XIX nr 1 (36), s. 35–47. Dostęp on-line: <https://bibliotekanauki.pl/articles/448516.pdf> (30.07.2025).
- Szewczak, I. (2021). *Wychowanie i pedagogika Wolfganga Brezinki*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szewczak, I. (2021). *Wychowanie i pedagogika Wolfganga Brezinki*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Szwarc, A. (2024). Kultura i edukacja w obliczu permanentnej zmiany. Wprowadzenie. *Kultura i Edukacja* 2024 nr 2 (144), s. 9–14. Dostęp on-line: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/kie/144/kie14400.pdf> (30.07.2025).
- Śliwerski, B. (2009). *Teoretyczne podstawy współczesnej pedagogiki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Śliwerski, B. (2012) *Pedagogika ogólna*, Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Trybunał Konstytucyjny (2025) Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 lipca 2025 w sprawie Zasady organizacji nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, sygn. akt U 2/25.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz. 60).
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1999 r. – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego (Dz.U. 1999 nr 12 poz. 96); Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz. 59)
- Wróbel, A. (2024). Polityka edukacyjna jako polityka publiczna. *Studia z teorii wychowania*, tom XV, 3(48), s. 241-255.